

RmR

Waardering en participatie

Samenvatting

Voor woongebouwen gebouwd na 1965 (Post 65) zijn vaak nog geen cultuurhistorische waarderingscriteria beschikbaar. Ook is er discussie of de huidige criteria voor het waarderen van bouwkunst voldoen voor het Post 65 erfgoed. Deze deelpublicatie bespreekt de algemeen geldende criteria, opgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de aanvullende criteria, opgesteld door de gemeente Almere. De dynamiek in waarderingscriteria en gerelateerde waarden hangt samen met de opkomst van participatie in erfgoed en ontwikkelingen in de gebouwde omgeving. Het Europese verdrag van Faro promoot de betrokkenheid van burgers en gemeenschappen bij instandhouding en ontwikkeling van erfgoed. Het onderzoek *Renoveren met Respect* past in de doelstelling van het verdrag van Faro, o.a. door de betrokkenheid van diverse stakeholders, hanteren van een brede erfgoeddefinitie, kennisontwikkeling in participatiemethodes, promoten van dialoog en draagvlak, en ontwikkelen van methodes voor een duurzame instandhouding van cultureel erfgoed.

Deze deelpublicatie is onderdeel van het onderzoeksproject *Renoveren met Respect*, uitgevoerd door de TU Delft met subsidie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, in kader van het programma *Erfgoed en Duurzaamheid*. Betrokken onderzoekers zijn:

Lidwine Spoormans, Sean Huizinga, Nicholas Clarke, Hielkje Zijlstra, Wessel de Jonge, Thaleia Konstantinou, Alexandra Fröwis, Erwin Mlecnik, Vincent Gruis.

Tekst: Hielkje Zijlstra, Lidwine Spoormans, Sean Huizinga

Redactie: Lidwine Spoormans

Lay-out en webdesign: Armance Coppoolse en Rein Bange

Afbeelding op de omslag: Binnengasthuisterrein - Amsterdam

© TU Delft, 2023

Het RmR onderzoek bestudeert hoe renovatie gebaseerd kan worden op de huidige waarden van de woningen en leefomgeving. Maar hoe bepaal je wat waardevol is? En wie bepaalt dat? Er zijn Nederlandse standaarden om erfgoedwaarden aan te toetsen, opgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De geschiedenis leert dat het perspectief op waarden dynamisch is en dat de waardering van een nieuwe tijdperiode of type gebouwen kan leiden tot verruiming van de criteria. Voor Post 65 erfgoed is er discussie gaande of de huidige criteria voldoen. Ook zijn er ambities en afspraken over wie betrokken zou moeten zijn in de waardering van erfgoed. Op nationaal niveau bepaalt de Omgevingswet, waarin ook de omgang met erfgoed wordt geregeld, dat belanghebbenden (inwoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en bestuursorganen) in het besluitvormingsproces van een project betrokken moeten worden. In een renovatiemanifest stelt het Nationaal Renovatie Platform (NRP) dat de aanstormende renovatiegolf vraagt om een maatschappij-brede acceptatie van, en bijdrage tot, een grootschalige ingreep in de woonomgeving van alle Nederlanders. Hierbij wordt de nadruk gelegd op de betrokkenheid van maatschappelijke en commerciële partijen en de aansluiting bij bestaande processen en programma's (Clarke, 2021). Op Europees niveau onderschrijven deelnemende landen in het 'Faro Convenant' dat iedereen in de samenleving moet worden betrokken bij het voortdurende proces van het definiëren en beheren van het cultureel erfgoed (Council of Europe, 2005). Het betrekken van een brede groep aan stakeholders is ook in het RmR onderzoek een belangrijk middel om belangen en draagvlak van verschillende stakeholders te bestuderen. De gebruikte waarderingscriteria en het daarin betrekken van belanghebbenden wordt daarom hier verder toegelicht.

Waarderingscriteria voor Post 65 erfgoed

De Rijksdienst voor het cultureel erfgoed (RCE) werkt aan erfgoedbeleid en adviseert over rijksmonumenten van roerend en onroerend erfgoed. Bij het waarderen van bouwkunst wordt getoetst aan vijf hoofdcriteria: I cultuurhistorische waarden; II architectuur- en kunsthistorische waarden; III situationele en ensemblewaarden; IV gaafheid en herkenbaarheid; V zeldzaamheid (RCE, 2019). Deze hoofdcriteria zijn gespecificeerd in subcriteria (zie bijlage 1).

De gemeente Almere heeft voor de waardering van hun (potentiële) monumentale erfgoed onderzocht welke waarden er specifiek voor gebouwen uit de Post 65 periode toegevoegd dienen te worden aan door RCE gebruikte criteria. Almere is inmiddels 50 jaar oud en kent een rijke collectie aan gebouwen uit de Post 65 periode en is de 'hoofdstad van het Post 65 erfgoed'. Kenmerkend voor Almere is de democratisering van planvorming. Sinds 2017 heeft Almere een Monumentenverordening en in 2019 is het eerste gemeentelijke monument aangewezen. 'De Handleiding waardering Almeers erfgoed. Nieuwe criteria voor de Post 65 periode' beschrijft dit proces en doet aanbevelingen voor het toevoegen van nieuwe criteria om te bepalen of een object of ensemble in aanmerking komt voor beschermd stadsgezicht of gemeentelijk monument (Onclin & Koningsberger, 2021).

Zijn de door de algemene waarderingscriteria (RCE, 2019) toereikend voor Almere of vraagt Post 65 architectuur om specifiek beleid? Is het voor Almere wenselijk om sociaal maatschappelijk waarden mee te laten tellen? De Handleiding waardering Almeers erfgoed noemt participatie een belangrijke pijler in de maatschappelijk en verbindende waarde die erfgoed kan spelen in de samenleving. Het verhaal van Almere vormt de basis voor beleid, in bijvoorbeeld de pioniersgeest en het groenblauwe karakter. Via Stadsgesprekken is het participatietraject van start gegaan. Geconcludeerd werd dat cultuurhistorische, architectuur- en kunsthistorische en situationele waarden (RCE criteria I, II en III) onafhankelijk zijn van de periode waarin het erfgoed tot stand is gekomen. Deze zijn daarmee onverkort van toepassing op Almeers erfgoed.

Gaafheid en zeldzaamheid (RCE-criteria IV en V) vindt men minder van toepassing op Almere. Wel zijn de Almeerse woningbouwexperimenten veelal uniek. Daarbij zijn de herkenbaarheid en de essentie van het ontwerp belangrijke criteria. De staat van de objecten is algemeen goed, ook omdat ze relatief jong zijn, maar de authenticiteit van gebruikte materialen vraagt om aandacht. Op dit moment zijn veel gebouwen niet zeldzaam, tenzij het een uniek experiment betreft. Er is in de handleiding ook aandacht voor het groenblauwe karakter van Almere, met name de landschappelijke kwaliteiten op de grotere schaal van ruimtelijke ordening, en de mogelijke criteria om dat goed te beoordelen. Voor de groenblauwe structuur is de aanleg belangrijker dan de planten die er groeien. Gaafheid en zeldzaamheid lijken voor Almere secundaire criteria.

Fig.1: Afbeelding: rapportage door Onclin en Koningsberger uit 2021, zie bronnen

In eerste instantie wordt in de handleiding geconcludeerd dat Post 65 erfgoed, gebaseerd op de Almeerse casus, drie nieuw criteria behoeft: identiteitswaarde, belevingswaarde en gebruikswaarde (zie bijlage 2). Hierbij spelen (subjectieve) sociaal – maatschappelijk waarden een rol waarbij het gaat om de actuele betekenis die een object of structuur heeft voor een groep of gemeenschap. *Identiteitswaarde* kijkt in hoeverre het object, structuur of landschap een rol speelt in de identiteit van een gemeente en/of haar inwoners. *Belevingswaarde* bepaalt de mate waarin een object, structuur of landschap door de mens in subjectieve zin wordt ervaren en beleefd. Het kan gaan om een zintuiglijke beleving (geur, geluid, smaak, gevoel, zicht), maar ook om een emotioneel gevoel. Een beleving kan individueel ervaren worden, maar krijgt een collectief karakter als deze gedeeld wordt door een grote groep mensen. *Gebruikswaarde* bekijkt de actuele, functionele bruikbaarheid van het object, structuur of landschap. De Belgische Waarderingscriteria voor Religieus erfgoed zijn als onderlegger gebruikt (Meul & Van Dijck, 2018). Na verdere bestudering in relatie tot het Post 65 erfgoed is besloten het criterium ‘gebruikswaarde’ te schrappen. Dit is om transformaties van gebouwd erfgoed te bevorderen en leegstand van een gebouw niet te laten meewegen in de waardering van het erfgoed.

Het document stelt na raadpleging van burgers dat de sociaal-maatschappelijke waarderingscriteria het draagvlak voor erfgoed vergroten en het menselijke van de stad meeneemt in de afweging van stedelijke vernieuwingen. Een belangrijke aanbeveling voor andere Post 65 gemeenten is dat sociaal-maatschappelijke waarden zijn nieuw en misschien lastig te meten door de subjectieve aard van de waarden. Dit hoeft geen belemmering te zijn om die waarden te gebruiken. Het zijn de inwoners en andere gebruikers die de experts zijn bij het bepalen van de sociaal-maatschappelijke waarden. Ze krijgen hierdoor een rol in het vaststellen van het erfgoed van hun gemeente, naast de rol van de erfgoedprofessional die verantwoordelijk is voor het waarderen met de andere objectieve ruimtelijk-historische waarden (Onclin & Koningsberger, 2021).

Ook andere gemeenten werken aan de inventarisatie, waardering, aanwijzing en bescherming van Post 65 erfgoed, zoals o.a. Utrecht (Poortman, 2021), Den Haag (Hoogdalem, 2019) en Zoetermeer. Veelal hanteren zij tot dusver geen nieuwe criteria maar gebruiken methodes gebaseerd op de algemeen geldende criteria als opgesteld door de RCE.

Participatie en het verdrag van FARO

De criteria om erfgoed te waarderen hangen samen met degenen die bij de waardering betrokken zijn. Diverse personen of groepen hebben diverse perspectieven en belangen. In de woorden van Peter Howard: 'Mensen die bereid zijn om tijd, geld en moeite te steken in erfgoed willen er verschillende dingen van, waaronder legitimatie, cultureel kapitaal, identiteit en soms ook financiële beloning of levensonderhoud' (Howard, 2003). Ook Fairclough benoemt dat er vele 'eigenaren' van erfgoed kunnen zijn, van juridisch eigendom tot bezit in herinnering. Hij ziet dit als de noodzakelijke context voor de bevordering van het idee van een gemeenschappelijk Europees erfgoed, niet als gesloten collectie, maar als een continu proces leidend tot een beter begrip van Europa's verscheidenheid aan erfgoed en van een gemeenschappelijk erfgoed (Fairclough, 2009). In de publicatie 'Post 65'-erfgoed en waarderingsparticipatie', wordt door Erfgoedvereniging Bond Heemschut een link gelegd tussen de opkomst van burgerparticipatie in de Post 65 periode en in de huidige tijd. Ook wordt participatie als gunstig gezien voor instandhouding van erfgoed omdat burgers vanuit lokale kennis maatschappelijk draagvlak kunnen creëren en omdat burgers zich mogelijk voor instandhouding willen inzetten. Andere waarden worden hierbij belangrijker, zoals sociale waarden en het belang van het erfgoedverhaal (Werff, 2021). In Nederland geven de ontwikkeling van Omgevingswet en bijbehorende Omgevingsvisies hier structuren voor. In Europese context geeft het Verdrag van Faro doelstellingen en handvaten om participatie te organiseren.

Het verdrag van Faro (Faro Convention) is in 2005 opgesteld om betrokkenen (mensen) en menselijke waarden een centrale plaats te geven bij instandhouding en ontwikkeling van cultureel erfgoed.

Het doel is om iedereen het recht te geven om het belang in te zien van cultureel erfgoed, waarbij ook de belangen, rechten en vrijheden van anderen worden gerespecteerd. Op deze wijze wordt iedereen betrokken bij cultureel erfgoed en kan een dialoog en betrokkenheid ontstaan over o.a. cultuur, religie, waardering en erfgoed definities. Veel Europese landen hebben het verdrag al geratificeerd, maar Nederland is nog in het voorbereidende proces. Echter, veel erfgoed instellingen en overheden stemmen in met de doelstellingen en manier van werken voorgesteld door het verdrag van Faro. Ook het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de RCE willen het Faro-gedachtegoed een plek geven in de Nederlandse erfgoedpraktijk. Daarom wordt ondertekening en implementatie van het Verdrag van Faro voorbereid (zie <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro>).

Het in stand houden en het gebruik van cultureel erfgoed heeft tot doel om bij te dragen aan de ontwikkeling van de mens en zijn/haar levenskwaliteit (art. 1 van het Faro verdrag). Belangrijk hierbij is dat cultureel erfgoed van en voor iedereen is, maar ook dat iedereen hier een individuele en collectieve verantwoordelijkheid voor moet dragen (art. 4). Conform het verdrag verplichten de deelnemers zich tot de inspanning om de waarde van cultureel erfgoed te verhogen door identificatie, studie, interpretatie, bescherming, conservering en presentatie. Hiernaast dient er erkenning te zijn voor de waarden, moet het beschermd worden en moet het mogelijk zijn om te participeren in culturele erfgoedactiviteiten (art. 5).

Het onderzoek 'Renoveren met Respect' draagt aan deze doelen bij door onderzoek te doen naar de culturele erfgoedwaarden van de Nederlandse woningvoorraad die gerealiseerd werd tussen 1965 en 1985. Door middel van dit onderzoek worden waarden geïdentificeerd, gepresenteerd, erkend en uiteindelijk draagt dit bij aan mogelijke bescherming en instandhouding. Verscheidene stakeholders participeren actief in het onderzoek.

Door het gesprek aan te gaan met de stakeholders wordt er een dialoog gecreëerd tussen personen en organisatie met verschillende meningen over de waarden en waardering van het cultureel erfgoed dat in ontwikkeling (verduurzaming) is.

Hiermee wordt kennis ontwikkeld over dit specifieke cultureel erfgoed en worden methoden ontwikkeld hoe hiermee om te gaan vanuit een divers maatschappelijk, sociaal en cultureel opzicht (art. 7).

De holistische benadering van het RmR onderzoek kan bijdragen aan een duurzaam gebruik van het cultureel erfgoed in de toekomst. Door het ontwikkelen van een model waarin een breed scala aan waarden wordt bestudeerd, wordt het mogelijk om bij beslissingen over toekomstige veranderingen culturele waarden mee te nemen (art. 9). Hierbij wordt ook rekening gehouden wordt met het economisch potentieel en het specifieke karakter van het erfgoed (art. 10). Door stakeholders actief te betrekken bij het RmR onderzoek streven we ernaar om in dialoog een breed gedragen aanpak te formuleren, waardoor gezamenlijk gedragen acties mogelijk worden. We ontwikkelen innovatieve vormen om deze samenwerking vorm te geven, waarbij vrijwilligers en andere partijen aangemoedigd worden om bij te dragen (art. 11). Hierdoor kunnen zij zelf en hun visie op erfgoed delen en kan deze in besluitvorming worden meegewogen (art. 12). Het ontwikkelen van digitale tools (speurtocht app en interventies app) speelt hierin een belangrijke rol. Door bruikbare tools te ontwikkelen die door een brede groep mensen gebruikt kunnen worden, is (digitale) zeggenschap makkelijker te implementeren en te verwerken. Het uitwisselen van kennis en vaardigheden binnen en buiten educatieve systemen, maken onderdeel uit van het project (art. 13). Het presenteren en publiceren (open access) van de onderzoeksresultaten en data (website: <https://www.tudelft.nl/bk/onderzoek/projecten/renoveren-met-respect>) maakt informatieoverdracht op een grotere schaal mogelijk (art. 15).

Door de betrokkenheid van diverse stakeholders in het proces en het delen van kennis is het onderzoek Renoveren met Respect in lijn met het Verdrag van Faro. In het onderzoek gaat het naast de gebouwde omgeving met erfgoed waarden over de culturele waarde in dienst van de gemeenschap en maatschappij door op lange termijn duurzamer om te gaan met mens en materie.

Referenties

Clarke, N. (2021). *Onderbouwing renovatiemanifest*. Nationaal Renovatie Platform (NRP).

Council of Europe. (2005). *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Faro, Portugal. CETS No. 199. <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention>

Fairclough, G. (2009). *New heritage frontiers*. In: *Heritage and Beyond*. Council of Europe Publishing

Hoogdaem, J. v., B. Koopmans. (2019). *Post 65 Architectuur in Den Haag*. Den Haag: Gemeente Den Haag

Howard, P. (2003). *Heritage - Management, Interpretation, Identity*. Continuum.

Onclin, A. & Koningsberger, V. (2021). *Handleiding waardering Almeers erfgoed. Nieuwe criteria voor de Post 65 periode*. Gemeente Almere.

Meul, V. & Van Dijck A. (red.) (2018). *Stappenplan voor Waarderen, Selecteren en Herbestemmen van Religieus Erfgoed in Parochiekerken*. <https://www.stappenplanreligieuserfgoed.be/>

Poortman, B., K. Geervers, R. Molenaar. (2021). *Post 65 - Selectie en waardstelling van jong erfgoed*. Utrecht

RCE. (2019). *Waarderingscriteria bouwkunst*. RCE Amersfoort. <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2019/01/01/waarderingscriteria>

RCE-platform over Faro Convention: <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro>

Werff, J. v. d. (2021). *Post 65'-erfgoed en waarderingsparticipatie. - Een verkenning van de praktijk*. Heemschut

Bijlage 1: waarderingscriteria RCE

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Waarderingscriteria, 2019

I Cultuurhistorische waarden

1. belang van het object/complex als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaaleconomische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);
2. belang van het object/complex als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;
3. belang van het object/complex als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en);
4. belang van het object/complex wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;
5. belang van het object/complex wegens bijzondere herinneringswaarde.

II Architectuur- en kunsthistorische waarden

1. bijzonder belang van het object/complex voor de geschiedenis van de architectuur en/of bouwtechniek;
2. bijzonder belang van het object/complex voor het oeuvre van een bouwmeester, architect ingenieur of kunstenaar;
3. belang van het object/complex wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp;
4. belang van het object/complex wegens het bijzondere materiaalgebruik, de ornamentiek en/of monumentale kunst;
5. belang van het object/complex wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen).

III Situationele en ensemblewaarden

1. betekenis van het object als essentieel (cultuurhistorisch, functioneel en/of architectuurhistorisch en visueel) onderdeel van een complex;
2. a. bijzondere, beeldbepalende betekenis van het object voor het aanzien van zijn omgeving;
- b. bijzondere betekenis van het complex voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad of streek;

3. a. bijzondere betekenis van het complex wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing in relatie tot de onderlinge historisch-ruimtelijke context en in relatie tot de daarbij behorende groenvoorzieningen, wegen, wateren, bodemgesteldheid en/of archeologie;

b. bijzondere betekenis van het object wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.

IV Gaafheid en herkenbaarheid

1. belang van het object/complex wegens de architectonische gaafheid en/of herkenbaarheid van ex- en/of interieur;

2. belang van het object/complex wegens de materiële, technische en/of constructieve gaafheid;

3. belang van het object/complex alsnog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie; 4. belang van het complex wegens de waardevolle accumulatie van belangwekkende historische bouw- en/of gebruiksfasen;

5. belang van het complex wegens de gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van de samenstellende onderdelen (hoofd- en bijgebouwen, hekwerken, tuinaanleg e.d.);

6. belang van het object/complex in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke, dorpse of landschappelijke omgeving.

V Zeldzaamheid

1. belang van het object/complex wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch, bouwtechnisch, typologisch of functioneel opzicht;

2. uitzonderlijk belang van het object/complex wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten

Bijlage 2: Waarderingscriteria Almere

Bron: Onclin, A., V. Koningsberger. (2021). Handleiding waardering Almeers erfgoed. Nieuwe criteria voor de Post 65 periode. Almere: Gemeente Almere

Primaire waarderingscriteria

I Cultuurhistorische waarden

Belang van het object, structuur of landschap

- als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaaleconomische en/of bestuurlijke/beleidsmatige en/of geestelijke ontwikkeling(en);
- als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke en/of historisch-ruimtelijke ontwikkeling;
- als bijzondere uitdrukking van (een) technische en/of typologische ontwikkeling(en); - wegens innovatieve waarde of pionierskarakter;
- wegens bijzondere herinneringswaarde.

II Architectuurhistorische, kunsthistorische en ruimtelijk-historische waarden

Belang van het object, structuur of landschap

- voor de geschiedenis van de architectuur, bouw(techniek), kunst, stedenbouw en/of tuin- en landschapsarchitectuur;
- vanwege het motief van de opdrachtgever;
- vanwege de ontwerpideologie;
- voor het oeuvre van een ontwerper;
- wegens de hoogwaardige ruimtelijke ontwerpqualiteiten;
- wegens het bijzondere gebruik van (bouw- of plant) materialen, elementen, kleur en/of details.

III Situationele en ensemblewaarden

Belang van het object, structuur of landschap

- als essentieel onderdeel van een groter geheel dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en ruimtelijk-historisch van betekenis is;

- vanwege de bijzondere, beeldbepalende betekenis voor het aanzien van zijn omgeving, wijk, stad en eventueel regionaal/landelijk;
- vanwege de hoogwaardige kwaliteit in relatie met de ruimtelijke context;
- wegens de bijzondere situering/verkaveling/inrichting;
- wegens de bijzondere samenhang tussen samenstellende onderdelen (o.a. exterieur en interieur) en omgeving.

IV Identiteitswaarde

Het object, structuur of landschap

- bepaalt mede de identiteit van de stad;
- is van belang voor de identiteit van het gebied waarin het is gelegen of onderdeel van uitmaakt; - fungeert als ruimtelijk herkenningspunt waaraan de geschiedenis van het gebied is af te lezen;
- is van bijzondere betekenis voor de stad en haar inwoners als onderdeel van het collectief geheugen en wordt beschouwd als lokale en/of eventueel regionale/nationale trots.
- draagt bij aan identiteitsvorming en een gevoel van saamhorigheid onder inwoners.
- bepaalt mede de identiteit van een organisatie en /of een lokale, en eventueel regionale/nationale gemeenschap;
- heeft een belangwekkende functie bij gebruiken, tradities, bezoeken of activiteiten van de gemeenschap;
- zou in geval van schade of verlies een gevoel van verlies of boosheid geven bij een gemeenschap, die waarde hecht aan het behoud.

V Belevingswaarde

Het object, structuur of landschap

- wordt vanwege de materiële en/of immateriële kwaliteiten in belangrijke mate gewaardeerd door een collectief aan inwoners, bezoekers en/of andere belanghebbenden;
- draagt in belangrijke mate bij aan het woon- en leefklimaat van de stad;

- is van belang door het gebruik voor recreatieve doeleinden en/of draagt bij aan de cultuur toeristische attractiviteit van de stad (cultuurtoerisme);
- ademt een bepaalde tijdsgeest of sfeer en spreekt bij een grote groep mensen tot de verbeelding. Dit kan een gevoel van nostalgie of tijdloosheid geven (tijdscapsule);
- het neemt een belangrijke plek in binnen de herinneringen en getuigenissen van een grote groep inwoners of belanghebbenden;
- geniet publieke bekendheid en wordt op grote schaal vastgelegd op foto's, in film of muziek. Het inspireert hedendaagse ontwerpers, de gebouwde omgeving of kunstenaars en heeft een plek in de literatuur of geschiedschrijving van of over de stad;
- draagt bij aan de ruimtelijke kwaliteit vanwege de uitzonderlijke visuele kwaliteiten of combinaties van schalen (groot en klein), vormen, materialen, texturen, kleuren, details, bewegingen, eenheid, proporties, etc.;
- geeft op macroschaal (bijvoorbeeld bewegend oogpunt) een scenografische beleving;
- roept een sterke, en breed gedragen zintuigelijke ervaring op, zoals geluid (horen), licht (zien), geur (ruiken), voelen, proeven. Het kan daarnaast verrassen (ontgoochelend werken);
- het geeft een beleving van de gelaagdheid van het erfgoed.

Secundaire waarderingscriteria

VI Gaafheid en herkenbaarheid

Het object, structuur of landschap is van belang - wegens de visuele gaafheid en herkenbaarheid wat betreft de ontwerpgedachte, situering en/of vorm;

- wegens de visuele gaafheid van oorspronkelijke (bouw of plant) materialen, elementen, kleur en/of details;
- wegens de visuele gaafheid en herkenbaarheid van het gehele ensemble van de samenstellende onderdelen (gebouwonderdelen, groenaanleg e.d.);
- in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke en/of landschappelijke omgeving;
- als nog goed herkenbare uitdrukking van de oorspronkelijke of een belangrijke historische functie.

VII Zeldzaamheid

Het object, structuur of landschap is van belang

- wegens absolute zeldzaamheid in architectuurhistorisch (waaronder typologisch en bouwtechnisch), kunsthistorisch en ruimtelijk-historische opzicht, binnen de gemeentelijke en eventueel regionale/landelijke context;
- wegens relatieve zeldzaamheid in relatie tot één of meer van de onder I t/m VI genoemde kwaliteiten.